

De boom van Boom

Opgedragen aan K. Roelandts

Op een vijftiental kilometer ten zuiden van Antwerpen ligt een gemeente die de robuuste naam *Boom* draagt. De etymologie van deze naam vormde reeds voor LINDEMANS (1925) en VINCENT (1927 :130) geen probleem en nog minder voor ROELANDTS, die *Boom* later (1940, 1943, 1957) zorgvuldig onder de loep nam. De naam bevat het bekende appellatief *boom* 'arbor' en gaat zoals blijkt uit oude attestaties terug op een dativus locativus: 1342 *ten Boome*, 1424 *biden Boeme*, 1457 *ten Boome*; na 1500 verdwijnt het lidwoord en luidt de naam gewoon *Boom(e)*, bijv. *Adriaen van Boeme*.⁽¹⁾

1. Een ongewone nederzettingsnaam

De naam mag dan al doorzichtig zijn, als toponiem (en meer bepaald als nederzettingsnaam) is hij ongewoon, zoals ROELANDTS (1943 :1616) ook opmerkt. Normaliter wordt in toponiemen immers het soort boom genoemd. Bovendien zijn boomnamen weliswaar legio in nederzettingnamen, maar meestal verschijnen ze als onderdeel van composita of voorzien van een collectiefsuffix (bijv. de

⁽¹⁾ ROELANDTS 1943 :300, 1957 :12. Vergelijk voor de 14e eeuw bijv. 1347 Gilise, geheten vander Heiden, *van den Boeme* (OR 335). De legende i. v. m. een tot Maria-beeld verwerkte boom van onbekende (en dus wel buitengewone) soort, een legende die ook aanleiding gaf tot het gemeentewapen (waarop Onze Lieve Vrouw onder een boom staat afgebeeld), ligt niet aan de basis van de naam *Boom*, zoals SEL meende, maar werd veeleer zelf ingegeven door de verder vermelde uitdrukking "nameloze boom" (ROELANDTS 1943 :1614-1616, 1957 :12). *De naam van de gemeente is ongetwijfeld ouder dan de plaatselijke devotie, de legende en het gemeentewapen* (ROELANDTS 1957 :13).

els in *Elst*, de *olm* in *Elmt*, de *linde* in *Lint*, de *beuk* in *Boe-chout*, de *eik* in *Eeklo*, de *berk* in *Berkel* etc.). Het neutrale, niet gespecificeerde simplex *boom* komt zelden voor als toponiem. Men treft het wel aan in enkele zogenaamde veldnamen of "minor names" ⁽²⁾, maar in nederzettingnamen is het hoogst ongewoon, hoewel niet onmogelijk, zoals mischien blijkt uit *Arbre* bij Namen. ⁽³⁾

Men heeft het optreden van de simplexnaam *Boom* verklaard door te wijzen op de vroegere plaatselijke topografie. Er zouden ter plaatse weinig bomen geweest zijn, zodat één geïsoleerd exemplaar gemakkelijk als oriënteringspunt gebruikt kon worden. ⁽⁴⁾ Er moet m.a.w. "ergens een opmerkelijke boom gestaan hebben die, in of nabij de moerassige oeverstrook, de aandacht trok van de mensen die er te land of te water voorbijkwamen. Zulke boom kon dienen ter oriëntering, als wegwijzer (...) De plaats zelf en de onmiddellijke omgeving werd dan aangeduid door uitdrukkingen als : *bij den boom*, *aan den boom*, *naar den boom*, *van den boom*, enz." ⁽⁵⁾

Een dergelijke situatie is niet ondenkbaar, hoewel men toch zou verwachten dat de naamgevers ofwel de boomsoort zouden hebben aangegeven (bijv. *aan de linde*), ofwel het generische woord *boom* met een nadere bepaling zouden hebben gebruikt (bijv. *aan de hoge boom*), zoals dat overigens ook normaliter gebeurt bij met naam genoemde bomen (bijv. *aan de hoge beuk*, *aan de holle eik* etc.). ⁽⁶⁾

⁽²⁾ ROELANDTS (1943 :1618) vermeldt een *guet ten Boeme* uit Gelderse Plaatsnamen (NGN III), en *den Boom*, landerij te Middelburg, uit DE FLOU.

⁽³⁾ Indien dat uit 'boom' moet worden verklaard, want het gelijknamige *Arbre* bij Ath ontstond uit *Asbra*, Germ. *aspara* 'espenrivier', WB119.

⁽⁴⁾ ROELANDTS 1943 :1616.

⁽⁵⁾ ROELANDTS 1957 :11. Later herhaalde CARNOY (1948 :88) : *Dans la région marécageuse du Petit Brabant, les arbres n'abondaient pas et l'on comprend qu'un d'entre eux ait pu servir de point d'orientation, de là l'expression "à l'Arbre" abrégée, aujourd'hui, en "Arbre".*

2. Een ongewone boom

Maar misschien hebben de naamgevers dit laatste ook wel gedaan! De oudste attestatie van *Boom* luidt namelijk 1309 *parochia de Nameloose Boome*⁽⁷⁾; sinds het begin van de 17e eeuw tekenden de pastoors van de Boomse parochie geregeld “pastoor van Onze Lieve Vrouw van Nameloosen Boome”⁽⁸⁾ en in dezelfde eeuw wordt de kerk soms omschreven als *der kercke van Onser L. Vrouwen Nameloosen Boome*.⁽⁹⁾

ROELANDTS (1957:12) meent dat men “van meet af” *den boom* heeft gezegd en dat *nameloos* later aan de naam werd toegevoegd, precies omdat de boomsoort niet wordt genoemd of “omdat *ten Boome*, zonder specifieke bepaling, als eigenaardig werd gevoeld nadat die bepaalde boom, waaruit de gemeentenaam ontstond, verdwenen was of geen beteekenis meer had: *parochia de Nameloose Boome* zou dan op te vatten zijn als ‘parochie van den Boom, die aanvankelijk niet nader werd bepaald’.”⁽¹⁰⁾

Een dergelijke evolutie lijkt vreemd. Eerst zou men een plaats als *aan de boom* hebben aangeduid, wat hoogst ongewoon is (cfr. *supra*). Daarna zou men het ongewone

⁽⁶⁾ Vgl. nederzettingnamen, zoals Hoogboom, Hoboken.

⁽⁷⁾ In een akte van 4.4.1309 betreffende de begiftiging van de nieuwe parochiekerken van Aartselaar en Reet en de nieuwe grensscheiding tussen beide en Kon-tich, uitgegeven door STOCKMANS 1904:129-135. Daarin (p.133): *Gerardus Bardunken, de Rumesta, duos solidos supra domum et domistadium quondam Joannis de Bruzella in parochia de Nameloose Boome* (...).

⁽⁸⁾ Eerst in een koorboek van 1629 voor de aankoop waarvan pastoor Struelens en kerkmeester P. Baumans van huis tot huis gebedeld hadden. Daarin staat de volgende aantekening: *Ecclesiae parochialis Divae Mariae Virginis de Nameloosen Boome. Pretium hujus libri ostiatim mendicatum est ab Andrea Struelenio pastore, et Petro Baumans aedituo. Anno Verbi incarnati 1629 mense julio* (SEL 1873:269-270, STEENACKERS 1907:212).

⁽⁹⁾ Kerkrekeningen van 1622 en 1630 (STEENACKERS 1921:8-10).

⁽¹⁰⁾ ROELANDTS 1943:1616. Hij verwierpt de oude gissing van SEL (1873) dat het om een vreemde boomsoort of een “wondere boom” zou gaan.

daarvan hebben ingezien en er *aan de boom zonder naam* van gemaakt hebben, om achteraf de bepaling *naamloos* weer over boord te gooien. Dit lijkt niet erg logisch en bovendien valt te betwijfelen of men, nadat de boom “verdwenen was of geen betekenis meer had”, nog *nameloos* kon toevoegen aan een aanduiding die op dat ogenblik toch al lang als *ten Boome* gefixeerd, getoponymiseerd zal zijn geweest.⁽¹¹⁾ Overigens verloopt bij toponiemen (behalve bij diegene die als contrasterende benaming ontstonden) de evolutie normaliter niet van bepalingloze naar bepaalde aanduiding maar omgekeerd, zoals bijv. (om in de “arboreale” sfeer te blijven) bij de Brasschaatse herbergnaam *Eik*: 1521, tot *brechtsgate onder den grooten eycke*; 1525, tot *brechtsgate onder deyce*; 1533, herberge ... geheeten *onder den eycke*; 1550 hoeve ... geheeten de selve hoeve *deyce* de welke een vuytspanninge is; 1553-1774 (herberg) de *Eijck/de Eijcke*.⁽¹²⁾

In het geval van *Boom* lijkt zulke evolutie van bepaalde naar bepalingloze aanduiding echter weinig aannemelijk, vooral wegens de aard van het bepalende adjectief. Het zou immers impliceren dat men een plaats van bij de aanvang “aan de boom zonder naam” zou hebben genoemd en dat is op zijn minst in strijd met de intuïtie. Tenzij ... het *nameloos* van de naam een corruptie is van een oorspronkelijk ander adjectief.

⁽¹¹⁾ De oudste attestatie (van de parochie) dateert van 1309, maar de nederzetting (dorp of gehucht) en de naam zijn wel enkele eeuwen ouder (ROELANDTS 1957:11).

⁽¹²⁾ VAN OSTA 1995:441. Iets gelijkaardigs gebeurde met de hofstede *Grote Kwakkel* (van 1575 *grote quackele* naar 1616 *quackele*) en met gelijknamige percelen land tussen 1598 en 1681 (VAN OSTA 1995:515).

3. Een blote gissing

Hiermee begeef ik mij natuurlijk op het terrein van de zuivere gissing, maar het lijkt mij niet onmogelijk dat er oorspronkelijk spraak was van een **hameloze boom*. Een Mnl. adjectief **hameloos* is weliswaar niet geattesteerd, maar het zou best bestaan kunnen hebben, nl. als afleiding van Mnl. *hame* 'bedekking, omhulsel', een woord dat, zoals bekend, vervat zit in *lichaam*.⁽¹³⁾ Een *hameloze boom* zou dan een kale, bladerloze (of eventueel zelfs een bastloze) boom kunnen geweest zijn.⁽¹⁴⁾ In een dialect zonder aspiratie van de h-anlaut kan door verkeerde scheiding *aen den hameloosen boome ongetwijfeld aen den nameloosen boome* hebben opgeleverd⁽¹⁵⁾, zeker wanneer er, naar mag worden aangenomen, volksetymologische reïnterpretatie in het spel was. Het thans nog in *lichaam* voortlevende woord *hame* was immers al in de Middeleeuwen niet meer

⁽¹³⁾ Het woord is in het Mnl. slechts bekend in de samenstelling *lic-hame*, Ohd. *lihhamo*, Osa. *lihhamo* (MW III :65); Oe. *-hama*, Osa.Ohd. *-hamo* in samenst. 'bedekking, kledingstuk', Mhd. *-hame*, *-ham*, bij IE wortel **kem-* 'bedekken', waarbij ook Ndl. *hemd*, < Germ. *Xamijja-*, eigenlijk 'bedekking' (EWB 159,168); vgl. ook Mnd. *ham* 'Decke, Hülle, Hülse', *am*, *ame* 'Hülle, Hülse, Spreu' (LÜBBEN 1965 :134,13) en betekenis Spreu 'kaf in Noordfr. *hame*, *home* 'bast of schil van graankorrels' (MW III :65). Het Ndl. kent nog *haam* 'houten halsband van paarden; ook : net om paardenkop', maar eigenlijk 'omhulling' (EWB 159); de OED s. *hame*-2 vermoedt echter dat dit woord, Mnl. *hame*, *haem*, Mhd. dial. *hame*, Ndd. Westf. *ham* misschien voortkomt uit een Ogerm. wortel **ham-* 'to hold against, hinder'.

⁽¹⁴⁾ Dat op het schilderij "Onze Lieve Vrouw van Boom" van P. Weleman (1616) de heilige Maria voor een bladerloze boom staat afgebeeld, zal wel toeval zijn. (Afbeelding in LAMOT 1957 :64).

⁽¹⁵⁾ Vergelijk bijv. Engelse namen zoals *Nash*, *Noke* e.a., ontstaan uit voorzetsel + lidwoord + woord beginnend met een vocaal : *Nash* < Me. *atten Ashe* 'at the ash-tree', *Noke* 'at the oak-tree' (CAMERON 1961 :95). Voor anlaut, vgl. Mnd. *ham* = *am* (noot 13).

gangbaar en men mag gerust aannemen dat *hameloze boom* al in de 13e eeuw niet meer begrepen werd. ⁽¹⁶⁾

Al is het bestaan van een Mnl. adjectief **hameloos* 'zonder bedekking, zonder omhulsel etc.' aannemelijk, dan valt nog te bezien of dat gebruikt kon worden om een bladerloze, kale boom aan te duiden. Daarvoor bestaat uiteraard geen enkel bewijs, maar vergelijking van andere (ook anderstalige) aanduidingen maakt dit wel waarschijnlijk.

In diverse talen worden bladerloze bomen aangeduid met adjectieven die ofwel 'ontdaan van bladeren of bedekking' betekenen ofwel 'naakt, bloot', en dus m.a.w. ook 'zonder bedekking'. Een kale boom wordt in het Latijn aangeduid met *nudus* (dus: 'naakt, onbedekt, kaal; ontbloot van, beroofd van') of met *foliis carens* (dus: 'bladeren missend, bladerloos'). ⁽¹⁷⁾ In het Italiaans spreekt men van een *albero spoglio*, met het adjectief *spoglio*, dat afgeleid is van het werkwoord *spogliare* en dat zowel 'naakt, bloot' als 'zonder, ontdaan van' betekent (*un'albero spoglio di foglie*); het werkwoord *spogliare* betekent 'ontdoen van, beroven, ontkleden' en het reflexieve werkwoord *spogliarsi* kan, behalve 'zich ontkleden', onder meer ook uitdrukken 'kaal worden': *in autunno gli alberi si spogliano (delle foglie)*. Het substantief *la spoglia* betekent o.m. 'de (afgeworpen) huid van dieren' (*la spoglia del serpente*), maar ook (meestal mv.) 'kledij' en (mv., van bomen) 'bladeren'. ⁽¹⁸⁾

Het Frans hanteert voor een kale boom dezelfde begrippen 'naakt' en 'ontdaan van': *nu, effeuillé* (bij *s'effeuiller* 'de bladeren verliezen') en *dépouillé* (de boom wordt kaal

⁽¹⁶⁾ De nederzetting (dorp of gehucht) en de naam zijn volgens ROELANDTS (1957:11) enkele eeuwen ouder dan de oudste attestatie (van de parochie), die dateert van 1309.

⁽¹⁷⁾ AERTS & VANGENECHTEN 75, 186; MULLER & RENKEMA 612.

⁽¹⁸⁾ ZINGARELLI s.v., GARZANTI s.v.

l'arbre se dépouille), bij *dépouiller* < Lat. *despoliare* 'beroven, plunderen; bij dichters ook: ontkleden' < *spolia* 'buit', overdrachtelijk mv. van *spolium* 'afgestroopte huid van een dier; huid die slangen afleggen'.⁽¹⁹⁾

Het Nederlands, het Duits en het Engels gebruiken met respectievelijk *kaal*, *kahl* en *bare* het begrip 'bloot': Mnl. *cāle*, *cālu*, Ohd. *chalo*, Oe. *calu* (Ne. *callow*) < Germ. **kal-wa-* is verwant met Obulg. *golū* 'bloot, naakt' (EWB 186); Engels *bare* 'onbedekt, naakt, bloot' betekent ook 'kaal' (van personen: "stripped of a natural covering; deprived of hair, wool, flesh, etc.; bald", van dingen, o.a. bomen: "without such covering as they have at other times", bijv. gebladerte, OED s.v.), Oe. *bær*, Os., Ohd., Mhd. *bar*, Mnl. *baer*, Ndl. *baar*, Ono. *berr*, De., Zw. *bar*, Germ. **baza-*, verwant met Lit. *bāsas*, Obulg. *bošŭ* 'blootsvoets'.

Vooraf de strategie van het Italiaans, het Frans en hun beider voorouder het Latijn (van *spolium* 'slangenvel etc.' tot *spoglio* en *dépouillé*) is interessant.

Het woord *hame* (van *lichaam*) leeft namelijk ook voort in het (verouderde) Engelse woord *hame* met de betekenis 'bedekking', vooral een natuurlijke bedekking, omhulsel, huid, vlies, (slangen)vel, zoals bijv. in 1546 *The hame or skynne of an adder or a snake, that she casteth*; vgl. ook Ono. *ham.s*, (De. *ham*) 'afgeworpen slangenvel, huid', Mhd. *ham(e)* o.a. 'huid'.⁽²⁰⁾ Het lijkt dus niet vermetel te veronderstellen dat de Germaanse toestand vergelijkbaar is geweest met de Romaanse en dat m.a.w. *hame* ook wel voor 'boombedekking, gebladerte' in gebruik kan zijn geweest. Zodat *spoglio* en *dépouillé* een Germaans pendant kunnen hebben gehad in **hameloos*.

⁽¹⁹⁾ DAUZAT 229, MULLER & RENKEMA 249,873.

⁽²⁰⁾ OED s. *hame*-1 en LEXER 1959 :80.

4. Besluit

De hier als zuivere hypothese voorgestelde verklaring van de naam *Boom* (*den hameloosen boome > de Nameloo-sen Boome > den Boome > Boom) heeft het voordeel dat men niet moet uitgaan van de (twijfelachtige) veronderstelling dat er in de buurt destijds maar één geïsoleerde boom stond, waaraan het dorp zijn naam te danken heeft, of van de (nog meer twijfelachtige) veronderstelling dat de naamgevers een bepaalde boom van bij de aanvang “de naamloze boom” zouden hebben genoemd. Er zullen in de buurt vast wel meerdere bomen gestaan hebben, maar die ene grote, vrijstaande, kale boom kan jarenlang een on-dubbelzinnig oriënteringspunt geweest zijn. Veeleer dan zomaar een boom, die men overigens, al stond hij geïsoleerd, toch wel met naam zou hebben genoemd (supra).

Uiteraard zal dit alles een hypothese moeten blijven, tot misschien ooit het bewijs wordt gevonden dat *hameloos heeft bestaan in het West-Germaans. Vermeldenswaard lijkt ondertussen wel dat DE BO (1892 :46) een substantief (*h*)ammeloos, (*h*)amelooos kende met de dubbele betekenis ‘mutsaard’ en ‘dikke stok, knuppel’. De etymologie van dit woord is onbekend, maar misschien ontstond het uit ‘bladerloze tak’?

Ward VAN OSTA

5. Literatuur

- AERTS, J.F. & VANGENECHTEN, K., Nederlands-Latijns Lexicon, Turnhout, 1957.
- CAMERON, K. (1961), English Place-Names, London, 1977³.
- CARNOY, A. (1948), Origines des noms des communes de Belgique, Louvain, 1948-49 (2 vols.).

- DAUZAT, A., Nouveau Dictionnaire Étymologique, Paris, 1979⁴.
- DE BO, L.L. (1892), Westvlaamsch Idioticon, Gent, 1892.
- EWB = DE VRIES J. & DE TOLLENAERE F., Etymologisch Woordenboek, Utrecht, 1997.
- GARZANTI = Il Nuovo Dizionario Hazon Garzanti inglese-italiano, italiano-inglese, Milano, 1994.
- LAMOT, B. (1957), Hoe Boom groeide, Antwerpen, 1957; Inleiding, pp.9-15 door K. ROELANDTS
- LEXER, M. (1959), Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch, Stuttgart, 1959.
- LINDEMANS, J. (1925), Plaatsnamen. Een inleidende studie, Brussel, 1925.
- LÜBBEN, A., Mittelniederdeutsches Handwörterbuch, Darmstadt, 1965.
- MULLER, F. & RENKEMA E.H., Beknopt Latijns-Nederlands Woordenboek, Groningen, 1970.
- MW = VERWIJS E. & VERDAM J., Middelnederlandsch Woordenboek, 's-Gravenhage, 1885-1929.
- NAGELS, D. (1926), Toponymische studie over de gemeenten Boom, Rumst en Terhagen, onuitg. dr. diss., Leuven, 1926.
- OED = The Oxford English Dictionary (CD-Rom edition 1996).
- OR = GOETSTOUWERS, De oorkonden der abdij Rozendaal der orde van Cîteaux, Tongerlo, 1956.
- ROELANDTS, K. (1940), Inleiding tot de plaatsnaamstudie van het Land van Boom, onuitgegeven lic. verhandeling, Leuven, 1940.
- ROELANDTS, K. (1943), Bijdrage tot de toponymie van het Land van Boom, onuitgegeven doctorale dissertatie, Leuven, 1943.
- ROELANDTS, K. (1957) : zie B. LAMOT .
- SEL, H. (1873), Proeve van historische mengelingen over 't Land van Rumpst, en in het bijzonder over de Heerlijkheid van Boom, Leuven, 1873.
- STEENACKERS, E. (1907), Boom in het verleden. Aanteekeningen uit de Geschiedenis van Boom, Lier, 1907.
- STEENACKERS, E. (1921), Onze-Lieve-Vrouw van Boom, Brasschaat, 1921.

- STOCKMANS, J.B. (1904), Contich, Reeth & Aartselaar, in : *Bijdragen tot de Geschiedenis* 3(1904), pp.117-136.
- VAN OSTA, W. (1995), *Toponymie van Brasschaat*, Gent, 1995.
- VINCENT, A. (1927), *Les noms de lieux de la Belgique*, Bruxelles, 1927.
- WB = CLAES, F., *Verschueren Groot encyclopedisch Woordenboek*, Antwerpen-Den Haag, 1996.
- ZINGARELLI = Lo Zingarelli, *Vocabolario della Lingua Italiana* di Nicola Zingarelli, Bologna, 1998.